

Bevaikystės pozicionavimas: reproduktyvaus amžiaus ir vyresnių moterų refleksijos¹

LINA ŠUMSKAITĖ, GRAŽINA RAPOLIENĖ, MARGARITA GEDVILAITĖ-
KORDUŠIENĖ

Lietuvos socialinių tyrimų centras, Visuomenės geografijos ir demografijos institutas, A. Goštauto g. 9, 01108 Vilnius
El. paštas: lina.sumskaite@gmail.com; grazina.rapoliene@lsc.lt; mgedvilaite@gmail.com

Straipsnyje analizuojamos moterų refleksijos apie jų dabartinį bevaikystės statusą. Kokybinio tyrimo metu 2017–2018 m. atlikti 44 interviu su 28–71 metų moterimis, neturinčiomis vaikų. Remiantis pozicionavimo teorija (Harré et al. 2009; Allen, Wiles 2013), atskleidžiama, kaip vaikų neturėjimas pozicionuojamas asmeniniu, tarpasmeniniu ir kultūriniu lygmenimis. Asmeniniu lygmeniu išryškėjo moterų individualios vertybės – laisvė nuo rūpesčių, rūpinimasis savimi, vaikų auginimo atsakomybės įvertinimas. Tarpasmeniniu – reprodukcinio amžiaus moterys išreiškė su partneriais suderintas pozicijas ar sunkumus jas derinti, o vyresnės kartos moterų naratyvai atskleidžia inertiškesnius gyvenimo scenarijus. Kultūrinės normos susilaukti vaikų santuokoje stipriai veikė tiek reprodukcinį amžių baigusias, tiek jaunesnes moteris.

Raktažodžiai: bevaikystė, pozicionavimo teorija, reproduktyvaus amžiaus moterys, vyresnio amžiaus moterys

IVADAS

Pozicionavimo teorija (Harré et al. 2009) padeda atskleisti, kaip save apibūdina asmuo. Pozicijos nebūna tiesa savaime, jos pasitelkiamos kaip priemonė įprasminti gyvenimo įvykius (Allen, Wiles 2013). Pozicionavimas galimas įvairiais lygmenimis: asmeniniu, tarpasmeniniu ir tarpgrupiniu (Harré et al. 2009), taip pat tarp socialinių institucijų ir kaip kultūrinės praktikos (Allen, Wiles 2013). Asmeniniu lygmeniu pozicijos išreiškiamos rašant dienoraštį, reflektuojant asmeninę patirtį (mikrodialogai), kai asmuo vertina save, ar yra geras / blogas, kaip jaučiasi, laimingas / nelaimingas ir pan. (Raggatt 2007).² Tarpasmeninės pozicijos dažniausiai pasireiškia dviejų žmonių santykiuose ir reflektuojant poros santykius

¹ Straipsnis parengtas vykdant LMT finansuojamą projektą „Bevaikystė Lietuvoje: modernios visuomenės sociokultūrinė kaita ir individualios patirtys“, Nr. S-MOD-17-3.

² Peteris T. F. Raggattas (2015) pozicionavimo teoriją analizavo kaip dviejų asmenų bendravimą fiktyvioje istorijoje, kai du mažai pažįstami vieniši asmenys eina į pasimatymą. Analizuodamas herojų pozicijas autorius išskyrė santykį su savimi, reikšmingais kitais asmenimis ir poziciją kultūrinių normų atžvilgiu.

(Harré et al. 2009). Pozicionavimo teorija leidžia paaiškinti žmonių elgesį ne tik nusakant priežastis ar išdėstant įvykių eigą, bet ir atskleidžiant asmenų įsitikinimus, moralines nuostatas, kurios paprastai apima teises ir pareigas elgtis vienaip ar kitaip (Harré et al. 2009).

Pritaikius pozicionavimo teoriją kokybiniam tyrimui su vaikų neturinčiais vyresnio amžiaus asmenimis (63–93 m. vyrais ir moterimis) Naujojoje Zelandijoje išaiškėjo, kad individų pozicijos ir pasakojami naratyvai paprastai kyla kaip reakcijos į socialines normas, su kuriomis jie susiduria artimoje aplinkoje ir internalizuoja (Allen, Wiles 2013). Minėto tyrimo rezultatai parodė, kad vyresni asmenys, neturintys vaikų, labai įvairiai patiria bevaikystę. Tyrimo dalyvių išsakytos pozicijos varijavo nuo asmeninių, šeimos iki kultūrinių. Asmeninėms pozicijoms autoriai priskyrė savo išskirtinio tapatumo įvardijimus, kaip, pavyzdžiui, „buvimas vienišumi“, nenoras kurti šeimos ir pan. Šeimos pozicijoms buvo priskirtos situacijos, kai šeimoje pasitaikė daugiau vaikų neturinčių suaugusiųjų ir tai galėjusi būti „šeimos tradicija“. Kultūrinėmis pozicijomis buvo išsakomas pritarimas kultūrinėms normoms, pavyzdžiui, praleistos galimybės įvardijimas, motinystės instinkto neįėjimas (Allen, Wiles 2013).

Autorės (Gibb 2019; Letherby 2002), reflektavusios savo patirtis, teigia, kad viena bevaikystės forma gali peraugti į kitą skirtingais gyvenimo etapais, o nenoras susilaukti vaikų nebūtinai yra aiškus ir nuoseklus, jis gali kisti, būti ambivalentiškas ir negalutinis, įvardijamas – „ne dabar“, „kol kas dar ne“ ir pan. Kai kurie autoriai vaikų gimdymo atidėjimą apibūdina kaip laikiną bevaikystės formą, kuri gali baigtis tiek gimdymu baigiantis reproduktyviam moters amžiui, tiek vaikų nesulaukimu dėl pernelyg ilgo atidėjimo (Berington 2004; Koert, Daniluk 2017). Lygiai taip pat savanoriška bevaikystė gali baigtis neplanuotu vaikų susilaukimu (Moore 2017), todėl moterų bevaikystė nelaikoma galutine, kol nesibaigia reproduktyvus amžius.

Tyrimo analizuojamos moterų refleksijos apie jų dabartinę bevaikystės statusą, nusako, kaip jis veikia moterų gyvenimą. Straipsnio tikslas – atskleisti, kaip tyrime dalyvavusios moterys įvardija, vertina ir pozicionuoja vaikų neturėjimą.

METODAS

Tyrimo analizė remiasi kokybinio tyrimu, 2017–2018 m. atliktais 44 pusiau struktūruotais interviu su moterimis, neturinčiomis vaikų. 22 interviu buvo atlikti su reproduktyvaus amžiaus moterimis (28–47 metai). Jauniausios tyrime dalyvavusios moterys buvo 28-erių metų, kai 2017 m. pirmo vaiko gimdymo vidutinis amžius siekė 27,5 metus (Demografijos 2017). Antroji tyrime dalyvavusių moterų grupė buvo 50–71 metų amžiaus (taip pat 22 interviu). Jų reproduktyvus amžius jau buvo pasibaigęs. Tyrimo dalyvių demografinės charakteristikos pateikiamos lentelėje.

Tyrimo dalyvių imtis buvo gana homogeniška pagal išsilavinimą. Heterogeniškumą stengtasi užtikrinti remiantis šeiminiu statusu, gyvenamąja vieta (interviu rinkti skirtinguose Lietuvos miestuose ir miesteliuose) ir vaikų nesulaukimo priežastimi (aplinkybių nulemta, vaisingumo problemos, atidėjimas, savanoriška bevaikystė). Interviu koduoti ir analizuoti naudojant „Maxqda“ programą (18 versiją).

ASMENINĖS POZICIJOS DĖL BEVAIKYSTĖS

Tyrimo dalyvavusios moterys vaikų nesulaukė dėl įvairių priežasčių. Pasibaigus reprodukcijai amžiui daugiausia moterų neturėjo vaikų, nes neištekėjo arba dėl fiziologinių priežasčių. Reprodukcinio amžiaus grupės moterys neturėjo vaikų dėl gimdymo atidėjimo, partnerio nesutikimo, vaisingumo sutrikimų ar savanoriško apsisprendimo negimdyti.

Lentelė. Tyrimo dalyvių demografinės charakteristikos (N-44)

Charakteristika	Dalyvių skaičius
<i>Išsilavinimas</i>	
Daktaro laipsnis	3
Aukštasis (bakalauras / magistras)	32
Aukštesnysis, profesinis	5
Vidurinis	4
<i>Gyvenamoji vieta</i>	
Didmiestis	33
Mažas miestas	9
Kaimas	2
<i>Santuokinis statusas</i>	
Ištekėjusi	13
Netekėjusi	26
Našlė	2
Išsiskyrusi	3
<i>Gyvena su</i>	
Partneriu / sutuoktiniu	17
Turi draugą, bet gyvena atskirai viena	3
Neturi partnerio, gyvena viena	18
Neturi partnerio, gyvena su kitais šeimos nariais ar kitais asmenimis	6
<i>Bevaikystė</i>	
Nebuvo pastojusi	41
Buvo pastojusi, patyrė persileidimą	1
Buvo pastojusi, padarė abortą	1
Pagimdė, bet naujagimis mirė	1
Sutuoktinis turi vaiką(-ų)	3

Asmeninės pozicijos dėl vaikų neturėjimo tarp vyresnių moterų buvo mažai reflektuojamos, ypač vienišų, neištekėjusių (tokių buvo 12). Nors šios moterys, pasibaigus reprodukciniam amžiui, teigė, kad nejuto ypatingo noro susilaukti vaikų, tačiau vaikų nesulaukimą įvardijo ne kaip savo sprendimą, o aplinkybių, likimo nulemtą ar Dievo valią. Ne viena teigė apskritai nesvarsčiusi, ar norėjo / nenorėjo susilaukti vaikų.

(...) dabar dažniau pagalvoju, jaunystėj visai negalvoju. Aš, tiesą sakant, nespėjau pamatyt, kaip praėjo viskas <...> prieš 50 čia man tie metai buvo <...> kai aš susivokiau, tai tada man liūdna pasidarė (Veronika, 62).

Kai kurios tyrimo dalyvės teigė, kad partnerio turėjimas ir santykiai su vyru joms buvo daug svarbesni nei vaikai, tik vėliau jos svarščiusios galimybę pastoti ir susilaukti vaikų.

Vienatvė mane labai ėdė, bet tai visai kas kita. Aš visada norėjau draugo, norėjau patikimo draugo, norėjau šeimos, bet iki vaikų mano norai nenuėjo (Liucija, 62).

Labiausiai vienišų vyresnio amžiaus moterų pozicija išryškėjo įvardijant vaikų neturėjimo privalumus ir trūkumus. Vaikų neturėjimas pirmiausia reiškė individualią laisvę – buvo siejamas su laisve nuo rūpinimosi kitais, galimybe gyventi pagal savo poreikius:

(...) beveik šimtaprocentinė galimybė, na, disponuoti pačia savimi, na, ir gyventi taip, kaip man patinka (Teklė, 61).

Asmeninės pozicijos privalumai išryškėjo lyginant socialinį statusą. Nors tą patį faktą – vaikų neturėjimą – galima būtų vertinti tiek teigiamai (laisvė), tiek neigiamai (vienatvė, nereikalingumas), informantės rinkosi pozityviąją pusę:

(...) jos [išsiskyrusios draugės] tokios pačios, kaip ir aš, – vienos, bet jos vis dar mamos, vis dar galvoja apie vaikus, aš tai esu laisva visiškai... Ir arba aš noriu galvot apie sūnėnus, dukterėčias, arba ne (Marija, 55).

Vaikų auginimas moterų buvo suprantamas kaip sunkus darbas, reikalaujantis daug finansinių ir emocinių išteklių. Joms to pavyko išvengti, todėl nors kartais ragintos aplinkinių susilaukti vaiko vienai, nesiryžo. Vis dėlto vyresnės moterys išreiškė susirūpinimą dėl vienišos senatvės, ją įvardydamos kaip pagrindinį trūkumą neturint vaikų.

Išsiskyrusios vyresnės moterys daugiausia vaikų nesulaukė dėl vaisingumo sutrikimų. Tos, kurios bandė gydytis, išreiškė tebetrunkantį apgailestavimą dėl nesėkmės ir pastangas jį įveikti.

Bet aš to vaiko nemačiau, neišnešiojau. Tai pagalvojau, kad mano vaikas jau būtų 27 metų ar 26, jau galėjau ir močiute būt <...>. Būna, kad ir apsiverkiu, bet kad mane tai būtų, gink Dieve... (Rasa, 50).

Darbas su vaikais arba giminaičių vaikų auginimas vyresnių moterų buvo įvardijamas kaip savų vaikų neturėjimo kompensacija.

(...) su vaikais aš dirbu nuo 19 metų ir aš visą laiką turiu 15 mokinių nuo 5 iki 15 metų, ir man ta vaikystė yra nuo ryto iki vakaro šalia manęs. <...> Ir kad man kažkaip trūktų... (Dalia, 55).

Kelios moterys turi viengungių giminaičių, tad savęs nelaiko išskirtinėmis dėl panašių šeiminių aplinkybių.

Reprodukcinio amžiaus moterys svarstė apie savo asmeninį norą susilaukti vaikų, ypač tos, kurios turėjo partnerį ar partnerystės patirties. Apie motinystę galvojo kaip apie jausmą, o ne gyvenimo scenarijų su partneriu, šeima, vaikais. Nesulaukusios to specifinio, autentiško jausmo, pastoti atsakė sąmoningai, o ne dėl susiklosčiusių aplinkybių, todėl bevaikystė pozicionuojama ir kaip autentiškumo raiška.

Tu negali iš proto, aš viską darydavau, nu tokius kažkokius, nu pagrindinius dalykus... pas mane pareidavo iš kažkokio tai jausmo. <...> dabar aš matau, kad iš tikrųjų nebuvo gyvenime nei vieno periodo, kur ten būtų tai tas noras kažkaip pasireiškęs (Rugilė, 44 m.).

Pastebimas jaunesnių moterų stiprus noras susilaukti vaikų būdais, kurie nebuvo pasiekiami ankstesnei kartai: pastojimas padedant reprodukcinėms technologijoms, įvairioms vaisingumo gydymo priemonėms. Neringa (35 m.) teigė, jei nesutiks tinkamo partnerio per artimiausius metus, bandys susilaukti vaiko viena – dirbtinio apvaisinimo būdu. Jos manymu, tėvo trūkumas vaiko gyvenime gali būti kompensuojamas kitų giminės vyrų: jos brolio ir tėvo (vaikui dėdės ir senelio). Taigi, ji kvestionuoja visuomenėje vyraujančią kultūrinę normą, kad vaikas turi augti pilnoje šeimoje.

Jaunesnės moterys išreiškė labiau ambivalentišką, ne iki galo susiformavusią poziciją, ypač tos, kurios neturėjo partnerio ir todėl nepastėjo. Įžengusios ar bebaigdamos ketvirtą dešimtį, jos tebmano, kad dar turi laiko atidėti pastojimą, sutikti tinkamą partnerį, ar priartėjus reprodukcinio amžiaus pabaigai intensyviau pagalvoti, kiek stiprus jų noras susilaukti vaikų.

(...) *aš iki galo nesu taip nurimusi su tais klausimais, kad taip sau esu atsakiusi, kad jeigu nebus, tai nebus. <...> Ar būtinai jis [gyvenimas] turi palikti kažkokią žymę (Dalia, 38).*

Joms būdinga savistaba, asmeninio santykio su galimybe turėti vaiką refleksija. Jogailė (35) teigė, kad būdama jaunesnio amžiaus ir draugaudama su vyru, turinčiu vaikų, jautė norą jų susilaukti, tačiau tada nemėginusi, o vėliau supratusi, kad tai siejasi su atsakomybe, ne tik pozityviais jausmais. Paulina (32) taip pat nesitikėjo, kad nerealizuotas noras susilaukti vaikų esant romantiškai partnerystei, vėliau jai nutrūkus, peraus į savanorišką apsisprendimą apskritai neturėti vaikų.

Apibendrinant asmenines pozicijas reikia pažymėti, kad ryškus vyresnių moterų siekis pritaipyti prie socialinio konteksto, sumenkinti ir pateisinti savo išskirtinumą, kai kalbama apie tradicinį šeimos modelį. Šios moterys vaikų susilaukimą suvokė kaip gyvenimo etapą, nuosekliai sekantį po santuokos, todėl neištekėjusios net nesvarstė noro / nenoro susilaukti vaiko. Lygindamos save su artima aplinka – draugėmis, giminėmis, akcentavo bevaikystės privalumus, o trūkumus sumenkino teigdamos, kad tokios mintys aplanko retai ir nekeičia bendros teigiamos nuostatos dėl savo gyvenimo. Reprodukcinio amžiaus moterys pasižymėjo gilesne savistaba ir refleksija, jos dažniau įvardijo esančios ambivalentiškoje pozicijoje, nes nežino, ar dar galės susilaukti vaikų. Tačiau jų noras / nenoras turėti vaikų svarstomas individualiai, atsižvelgiant į profesinius, asmeninius poreikius, biologinio amžiaus pajautimą, atsakomybę.

TARPASMENINĖS, ŠEIMINĖS POZICIJOS

Tyrime dalyvavusios moterys, kurios gyveno su sutuoktiniu, partneriu(-e) arba turėjo draugą, dažniausiai įvardijo bendrą abiejų poziciją dėl vaikų turėjimo / neturėjimo. Viena iš bendrų pozicijų buvo laimingo gyvenimo be vaikų vaizdinys, nepavykus susilaukti vaikų dėl vaisin-gumo sutrikimų, kurie nebuvo nustatyti.

Tai svarbu, kad gyvenime <...> neįvartyt savęs į kampą <...> mes esam keliautojai <...> mes kelia-vom visada, ir kartu, ir atskirai. <...> dabar keliaut su vaikais yra paprasta <...> bet tuo metu <...> būtų buvę daug problemų visokių, <...> kadangi mes, sakau, neraudojom ten prie lopšio, kuris yra tuš-čias, ir negalvojom, kas bus, jeigu bus, o gyvenom tiesiog savo gražų gyvenimą... <...> Galiu būt rami ir pasa-kyti, kad aš laiminga, o kas būtų, jeigu būtų vaikai, aš nežinau (Bronė, 56).

Laimingų porų be vaikų pavyzdžiai buvo pasitelkiami ir iš artimos aplinkos, bevaikių dėdžių, pusbrolių šeimų. Nurodomos su vaikais susijusios problemos, pavyzdžiui, vaikai gali būti konfliktų ir net skyrybų priežastis.

Slaugymo patirtis taip pat koreguodavo lūkesčius dėl vaikų. Dvi moterys, viena iš vyresnės, kita iš jaunesnės kartos įvardijo, kad slaugydamos savo vyrus, vieną po traumos darbe, kitą – turintį negalią, suprato, kad nenori susilaukti vaiko, nes, viena vertus, pats slaugymas prilygo vaiko priežiūrai, todėl dar auginti vaiką būtų per sunku. Kita vertus, vyresnės moters požiūris į vyrą pasikeitė, ji ėmė traktuoti jį kaip draugą, o ne partnerį, ir kuriam laikui jų santuokai buvo iškilusi grėsmė.

Pozicijos dėl skirtingų savo ir partnerio lūkesčių dėl vaikų gimdymo aptartos atskirai. Pavyzdžiui, vyras jau turėjo vaikų iš pirmos santuokos, tačiau norėjo jų susilaukti daugiau, tad naujai partnerei žadėjo paramą ir palaikymą.

(...) *man kartais atrodo, kad viskas sugrius, jeigu atsiras tas vaikas. Man vyras sako, nebijok, nieks nesugrius, aš tau padėsiu. <...> Ten po kelių mėnesių, sako, jau galėsi užsiimt savo veikla (Jorė, 29).*

Monika (31 metai) gyvena su partnere ir norėtų susilaukti vaiko, tačiau partnerė tam nepritaria. Gyvenimas pagal netradicinį šeimos modelį, teisinio santykių reglamentavimo

šalyje trūkumas, t. y. negalėjimas oficialiai susituokti ar sudaryti partnerystės, finansinė atsakomybė auginant vaiką bei netikrumas dėl ateities, jei tektų vaiką auginti vienai, sulaiko moterį nuo tokių planų.

Partnerių pozicijų suderinamumo klausimas iškyla ir jaunoms poroms, kurios negali susilaukti vaikų dėl vaisingumo sutrikimų.

Jis man nesakė, bet po kurio laiko jisai pasakė, sako, aš išgyvenau tą, kad <...> nėra vaikų, tai tą periodiškai, nu vienaip ar kitaip išgyvenam, bet, bet mes nedarom nieko, nu kad pakeistumėm tą situaciją <...> vyro pozicija yra, kad nu netgi nesitirti <...>. Aš suprantu jo priežastis, jo motyvus <...> ir gal, kai pati neturiu to tokio didžiulio, didžiulio poreikio, tai... (Norvilė, 36 m.).

Vyresnės kartos moterys dažnai prisipažino, kad atvirų pokalbių su partneriu nebuvo, ir susitaikymas su mintimi, jog neturės vaikų, vyko nebyliai. Rasa (50) teigė nusprendusi susituokti, nes laukėsi, tačiau jau iki santuokos patyrė persileidimą. Ji teigė, kad persileidimo emociškai neišgyveno, nes jautėsi nesaugi dėl šaltų santykių su vyru ir jo piktnaudžiavimo alkoholiu.

Būčiau gal palaikymą turėjus tokį, norą, kalbėjimą. Mes niekadoms nekalbėjom, kas liečia intymumą, kas liečia vaikus, dėl ko, kaip <...> gal ir gerai, kad nėra vaikų. Ir kad barnių mūsų <...> galvoju vis tiek man vienai reikėtų tą naštą tempt <...>. Aš visai tik neseniai jam pasakiau, kad tas antras ten buvo tas persileidimas su genetinė ta problema <...>. Tarp kitko, aš šitą pasakiau, o jisai nesureagavo, kaip ir negirdėjo (Rasa, 50).

Moterų interviu atskleidžia porose vykstantį pozicijų derinimą, ypač tarp susituokusių porų, kurios nesusilaukė vaikų dėl vaisingumo sutrikimų. Nors vyresnės poros turėjo mažiau galimybių gydyti nevaisingumą, tačiau sutrikimų nesityrė ir kai kurios jaunesnės poros. Vis dėlto būtent pastarosios labiau derino savo pozicijas, kalbėjosi ir matė antrųjų pusių reakcijas, o tarp vyresnių porų dominavo intymumo trūkumas, „tiesiog gyveno“ neišsakydami savo pozicijų ar lūkesčių dėl vaikų.

KULTŪRINIŲ NORMŲ POZICIJOS

Daugelio tyrimo dalyvių supratimu, vaikai turi augti abiejų tėvų šeimoje, todėl vienišos moterys neretai bevaikystės priežastį įvardijo kaip netinkamą aplinką vaikui. Tradicinio šeimos modelio internalizavimas ypač pastebimas tarp moterų, kurių reprodukcinis amžius buvo pasibaigęs, o vaiko auginimas vienai buvo iš viso nesvarstytinas. Šios moterys laikėsi kultūrinės normos pozicijos – vaikų susilaukti tik šeimoje.

Aš nebuvo ištekėjusi, kai mano mama tokia griežta, nu tai aš niekaip sau negalėjau leisti, jokiais būdais. <...> Aš nesvarsčiau iš tikrųjų (Aniceta, 57).

Moterys išsakė stipriai internalizuotas kultūrinės, religines normas – vaikų susilaukti tik santuokoje, vengti nesantuokinių vaikų, vyravusias XX a. pradžioje, išsilaukusias sovietmečiu ir atgaivintas po Nepriklausomybės atgavimo (Marcinkevičienė 1999). Šios nuostatos dominavo viešajame diskurse žiniasklaidoje po Nepriklausomybės atkūrimo (Šumskaitė, Rapolienė 2019), laikotarpiu, kai vyresnės tyrimo dalyvės buvo jaunos.

Tarp tyrime dalyvavusiųjų buvo katalikų tikėjimą išpažįstančių ir praktikuojančių moterų. Jų nuostata dėl vaikų buvo dar stipresnė – vaikas kaip būtinybė šeimoje.

Kiekviena moteris apie tai svajoja iš tikrųjų. <...> aš tai galvoju, kad šeimoj vienaip ar kitaip, ar įvaikintas, ar tas tavo pagimdytas, jisai vis tiek turi būti, ir man tai yra labai svarbu (Eglė, 29).

Įvaikinimas pažeistų socialinę normą susilaukti biologinių vaikų. Moterys, kurių reprodukcinis amžius pasibaigęs, net nesvarstė tokios galimybės. Viena vertus, auginti vaiką be vyro joms atrodė pernelyg didelė atsakomybė, kita vertus, laikytasi nuostatos, kad geriau padėti giminės vaikams, kurie vargingiau gyveno.

Aš galiu savo vaikui nedaduot <...> čia mano kūno vaikas ir mano vyras, ir viskas. Bet jeigu aš vaiką įsivaikinsiu. <...> Gal paskui jis užaugęs bus nepatenkintas. <...> o ką gali žinot, jeigu kas nors atsitiks man, tai čia ne mano vaikas, mano vaiką tai pasiims mano giminės ir užaugins, o čia ne mano vaikas (Marytė, 56).

Vyresniajai kartai įvaikinimas siejosi su Lietuvoje dar visai neseniai vyravusiomis nei-giamomis visuomenės nuostatomis (Braslauskienė 2002). Tik su nauja tėvių karta požiūris į įvaikinimą ėmė keistis. Inga (35 metai) ir Eglė (29 metai) gydos nevaisingumą, o jeigu vis tiek nepavyks susilaukti vaikų, su sutuoktiniais yra apsvarsčiusios ir priėmusios sprendimą įsivaikinti.

Nors daugelis tyrimo dalyvių nesusidūrė su neigiamomis aplinkinių reakcijomis, kad gyvena vienos ar neturi vaikų santuokoje, tačiau įvardijant išgyvenimus, socialinis spaudimas ištekėti ir susilaukti vaikų yra akivaizdus. Pavyzdžiui, Dagnė (45 metai) jaučiasi labiau visuomenės atstumta dėl to, kad neištekėjo, o ne kad nesusilaukė vaikų. Pastabų dėl vienišo gyvenimo ji yra sulaukusi iš tolimesnių giminių. Kadangi santuoka tradiciškai yra pirmasis etapas, o po to vaikai, tad kol nėra partnerio, vaikų klausimas net nekliamas.

Ir tas kai, jeigu pasako, kad neturiu vaikų, tai iš karto nurašyta... <...> iki kokių 35 nejutau aš dar to, paskui labai pajutau. <...> Suvoki, suvoki, kad tu nesi normalus <...> teroras būdavo, visada, vestuvės kur, „nu tai, [vardas], kada tu čia, kada tu čia?“ <...> brolis niekada nedrįso, mama nedrįsta <...>. Tėvas prieš mirtį, „nu tai pasakyk, kada tu ženysies?“ (Dagnė, 45).

Be to, dažnai moterys, nesukūrusios šeimos, bendrauja su viengungiais, nes daugiau bendrų interesų galima surasti su šeimos nesukūrusiais draugais, be to, iš jų nejučia spaudimo atitikti kultūrinę normą – gyventi šeimoje. Nusprendusi neturėti vaikų, Paulina (32 metai) teigia susidurianti su požiūriu, kad jos gyvenimo būdas neatitinka socialinių normų.

Darbe ypač ir turbūt dažniausiai iš moterų esu tą girdėjusi, <...> kad taip negalima <...>, argumentų man jokių nepateikė, nes aš daugiau pateikiau argumentų, kad jūs ateinate kiekvieną dieną ir skundžiatės, kaip yra sunku, kaip neišsimiegot, ir kaip vyras kažko nedaro, ir t. t., ir sakot „nu va, kaip tau gerai – grįžai namo, prie teliko galėjai pasėdėti ir, žodžiu, viskas puiku“. Bet paskui man sako, kad aš neteisingai gyvenu. Tai kodėl yra neteisinga jaustis pailsėjusiai, kažką nuveikusiai įdomiau, kažkur nuėjusiai, su draugais susitikusiai? (Paulina, 32).

Taigi kultūrinė norma – susilaukti vaikų šeimoje – buvo daugelio moterų internalizuota. Kai kurios jų teigė patiriančios stigmatizavimą arba pasirinkusios draugystę su viengungiais, neturinčiais vaikų, kad jo nepatirtų. Tik keliais atvejais jaunesnės kartos moterys svarstė vaikų susilaukti alternatyviais būdais: pasinaudoti spermos donoru ar gyvenant su moterimi. Taip šios tyrimo dalyvės kvestionavo pronatalistines normas ir moteriai priskiriamą žmonos ir motinos vaidmenį.

ĮŠVADOS / DISKUSIJA

Tyrimo rezultatai atskleidė, kaip bevaikystė pozicionuojama įvairiais lygmenimis: asmeni-niu, tarpasmeniniu ir kultūriniu. Asmeniniu lygmeniu išryškėjo moterų individualios vertybės – laisvė nuo rūpesčių, galimybė rūpintis savimi, vaikų auginimo atsakomybės įvertinimas. Tarpasmeniniu lygmeniu atsiskleidė porų (ne visada sėkmingas) pozicionavimas. Jis labiau būdingas jaunesnėms poroms, o vyresnės kartos moterų naratyvai atskleidžia partnerių nesusikalbėjimą, nutylėjimus ir inertišką gyvenimą – intymumo trūkumą, kai jautrios temos tarp partnerių lieka nutylėtos. Kultūrinės normos susilaukti vaikų šeimoje stipriai veikė tiek moteris, kurioms reprodukcinis amžius baigėsi, tiek jaunesnes.

Asmeninę poziciją drąsiau išsakė jaunesnės kartos moterys, tačiau ji dažnai buvo ambivalentiška dėl dar nesibaigusio reprodukcinio amžiaus. Nors vienišos moterys taip pat siejo vaikų gimdymą su šeimos sukūrimu, jos galėjo reflektuoti, kiek buvo susimąščiusios apie vaikus anksčiau ir kaip jų svarstymai keitėsi. Jaunesnės moterys, labiau nei vyresnės, savo svarstymais ir veiksmais buvo nuoseklios, t. y. savo neveikimą dėl nevaisingumo gydymo motyvavo poreikio nebuvimu; jų sprendimai buvo labiau argumentuoti. Tai galima būtų sieti su pokyčiais visuomenėje, individualių vertybių išsigalėjimu.

Motinstės tapatumas, R. Shawo (2011) teigimu, gali konkuruoti su noru išlikti laisvai, nepriklausomai ar su karjeros siekiais. Mūsų tyrimas patvirtino, kad vaikų neturėjimas traktuojamas kaip faktas, kuris gali trukdyti keliauti, kelti papildomų emocinių, finansinių rūpesčių. Tai ypač išryškėjo kalbant apie įvaikinimą. Socialinės motinstės atsisakymo priežastis – numanoma atsakomybė ir vaiko auginimo sunkumai. Kita vertus, bendravimas su giminaičių vaikais, pagalba juos auginant įvardyti kaip savo vaikų neturėjimo kompensacija. R. E. S. Allenas ir J. L. Wilesas (2013) pažymėjo, kad artimai bendraujantys su giminių, draugų, krikšto vaikais tyrimo dalyviai teigė, kad jaučiasi turintys artimų vaikų, ir bevaikystės apibrėžimas jiems nelabai tinkantis (Allen, Willes, 2013). Panašiai (stigmatizuojančios) bevaikystės pozicijos vengė ir mūsų tyrimo dalyvės, įvardydamos, kad jos turi vaikų, nors ir ne savo.

Kokybiniai tyrimai atlikti su reprodukcinį amžių baigusiomis, vaikų neturinčiomis moterimis (O'Driscoll, J. Mercer 2018; de Madeiros, Rubinstein 2018) atskleidė sprendimo neturėti vaikų skirtingą vertinimą sulaukus senatvės. Nors paprastai moterys nesigailėjo neturinčios vaikų, vienišumo perspektyva išskildavo, kai pasijusdavo silpnesnės sveikatos ar mažiau aktyvios. Mūsų tyrimo dalyvės teigė neįėjusios ypatingo noro susilaukti vaikų ir teigė esančios patenkintos savo gyvenimu, tačiau tai įvardijo kaip likimą, o ne pasirinkimą; kelios jų prisipažino pagalvojančios apie savo vienišą senatvę. Nutylėjimai interviu metu, negalėjimas atsakyti į klausimą, dažnai slepia internalizuotas visuomenės normas (Morison, Macleod 2014). Mūsų tyrime vyresnės kartos moterims klausimas apie sprendimą neturėti vaikų buvęs sunkiausias, nes, anot jų, sprendimo nebuvo, jos „tiesiog gyveno“.

Apibendrinant bevaikystės pozicionavimo analizę, galima teigti, kad bevaikystė Lietuvoje reiškia deviaciją nuo sociokultūrinių normų. Interviu analizė atskleidė socialinės stigmos įveikos strategijas. Vyresnės kartos moterys pasirinko „neužkliuvimo“ strategiją, mažiau įsitraukdamos į savo pozicijos įvardijimą ir savo statuso svarstymus. Jaunesnės kartos moterys šia tema reflektavo ir pozicionavo intensyviau. Išryškėjo aktyvesnis partnerių įsitraukimas ir didėjantis individualizmas, kartu reiškiantis ir tradicinių šeimos normų laužymą.

Gauta 2019 11 04

Priimta 2019 11 15

Literatūra

1. Allen, R. E. S.; Wiles, J. L. 2013. 'How Older People Position Their Late-Life Childlessness: A Qualitative Study', *Journal of Marriage and Family* 75: 206–220.
2. Berrington, A. M. 2004. 'Perpetual Postponers? Women's, Men's and Couple's Fertility Intentions and Subsequent Fertility Behaviour', *Population Trends* 117: 9–19.
3. Braslauskienė, R. 2002. 'Įvaikinimas Lietuvoje: situacija ir nuostatos', *Socialinis darbas* 1(1): 66–72.
4. De Medeiros, K.; Rubinstein, R. L. 2018. 'Age Identity and Never-Married Childless Older Women', in *Voluntary and Involuntary Childlessness, The Joys of Otherhood?*, ed. N. Sappleton, 193–213.
5. Gibb, L. 2019. 'Reflections on My Book *Childless Voices*', *Women's History Review* 28(5): 814–816. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1080/09612025.2019.1602960>
6. Harré, R.; Moghaddam, F. M.; Pilkerton Cairnie, T.; Rothbart, D.; Sabat, S. R. 2009. 'Recent Advances in Positioning Theory', *Theory and Psychology* 19(1): 5–31.

7. Koert, E.; Daniluk, J. C. 2017. 'When Time Runs out: Reconciling Permanent Childlessness after Delayed Childbearing', *Journal of Reproductive and Infant Psychology* 35: 4, 342–352. DOI: 10.1080/02646838.2017.1320363.
8. Letherby, G. 2002. 'Challenging Dominant Discourses: Identity and Change and the Experience of "Infertility" and "Involuntary Childlessness"', *Journal of Gender Studies* 11(3): 277–288.
9. Marcinkevičienė, D. 1999. „Vienišas žmogus lietuvių kaimo bendruomenėje XIX–XX a. pradžioje“, *Liaudies kultūra* 1(64): 11–14.
10. Moore, J. 2017. 'Facets of Agency in Stories of Transforming From Childless by Choice to Mother', *Journal of Marriage and Family* 79: 1144–1159.
11. Morison, T.; Macleod, C. 2014. 'When Veiled Silences Speak: Reflexivity, Trouble and Repair as Methodological Tools for Interpreting the Unspoken in Discourse-based Data', *Qualitative Research* 14(6): 694–711.
12. O'Driscoll, R.; Mercer, J. 2018. 'Are Loneliness and Regret the Inevitable Outcomes of Ageing and Childlessness?', in *Voluntary and Involuntary Childlessness (Emerald Studies in Reproduction, Culture and Society)*, ed. N. Sappleton. Emerald Publishing Limited, 173–191.
13. Raggatt, P. T. F. 2007. 'Forms of Positioning in the Dialogical Self: A System of Classification and the Strange Case of Dame Edna Everage', *Theory & Psychology* 17: 355–383. DOI:10.1177/0959354307077288.
14. Raggatt, P. T. F. 2015. 'Positioning: Dialogical Voice in Mind and Culture', *Theory & Psychology* 25(6): 775–797. DOI: 10.1177/0959354315590850
15. Šumskaitė, L.; Rapolienė, G. 2019. „Motinystės diskurso paraštėse: bevaikystė 1991–1996 m. Lietuvos moterims skirtuose žurnaluose“, *Informacijos mokslai* 85 (spaudoje).
16. Shaw, R. L. 2011. 'Women's Experiential Journey towards Voluntary Childlessness: An Interpretative Phenomenological Analysis', *Journal of Community & Applied Social Psychology* 21: 151–163.

LINA ŠUMSKAITĖ, GRAŽINA RAPOLIENĖ, MARGARITA GEDVILAITĖ-KORDUŠIENĖ

Positioning of Childlessness: Reflections of Reproductive Age and Older Women

Summary

This paper focuses on childless women reflections of their current status. During the qualitative research (2017–2018), 44 interviews have been completed with 28–71 year old women without children. Based on the positioning theory (Harré et al. 2009; Allen, Wiles 2013), the paper reveals how childlessness is being positioned on different levels: personal, interpersonal and cultural. The individualistic values – freedom from the burden, taking care of oneself, recognizing responsibility to raise children – were revealed on the personal level. On the interpersonal level, women of reproductive age expressed positions that were agreed upon with their partners or stated how difficult it is to reach the agreement. Meanwhile, the narratives of women from older generations reveal inert life scenarios. The cultural norms to have children in marriage had a strong influence on both women groups, who were in their reproductive age and who have finished their reproductive career.

Keywords: childlessness, positioning theory, women of reproductive age, older women